

Noora Oja ja Iita Pirttikoski

HARMAITA HIUKSIA DOKUMENTIN TEOSSA

Lain ja käytännön väliset erot julkisrauhan ja tekijänoikeuden tulkinnassa

HARMAITA HIUKSIA DOKUMENTIN TEOSSA

Lain ja käytännön väliset erot julkisrauhan ja tekijänoikeuden tulkinnassa

Noora Oja ja Iita Pirttikoski
Opinnäytetyö
Syksy 2013
Viestinnän koulutusohjelma
Oulun seudun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun seudun ammattikorkeakoulu
Viestinnän koulutusohjelma, journalismi

Tekijät: Noora Oja ja Iita Pirttikoski
Opinnäytetyön nimi: Harmaita hiuksia dokumentin teossa – Lain ja käytännön väliset erot julkisrauhan ja tekijänoikeuksien tulkinnassa
Työn ohjaaja: Pertti Sillanpää
Työn valmistumislukukausi ja -vuosi: syksy 2013
Sivumäärä: 40 + 1

Opinnäytetyömme produktio-osa on puolituntisen dokumenttielokuva Luopuneet – tarinoita vartiotornin varjosta, joka käsittelee entisiä Jehovan todistajia. Tässä tutkielmassa etsimme ratkaisuja niihin ongelmiin, joihin törmäsimme dokumenttia tehdessä. Nämä omakohtaiset ongelmat liittyvät julkisrauhaan ja tekijänoikeuksiin. Haluamme myös selvittää, kulkevatko laki ja käytäntö aina käsi kädessä toimittajan työssä. Pyrimme selvittämään, onko alalla tekijänoikeuksiin ja julkisrauhaan liittyviä toimintamalleja, jotka ovat ehkä ristiriidassa lain kanssa tai joihin liittyvät lainkohdat ovat tulkinnanvaraisia.

Aineistona käytämme neljän suomalaisen dokumentaristin haastatteluita. Hyödynnämme myös Journalistin ohjeita, Julkisen sanan neuvoston päätöksiä sekä aiheeseen liittyvää kirjallisuutta. Sovellamme haastatteluita sekä kirjallisuutta dokumentin teossa kohtaamiimme ongelmiin ja pyrimme sitä kautta löytämään niihin ratkaisun. Pohdimme kysymyksiä lain, etiikan ja käytännön näkökulmista.

Selvitimme vastauksen tai ainakin todennäköisesti lähimpinä totuutta olevan ratkaisun suurimpaan osaan kysymyksistämme. Ihan kaikkiin ongelmiimme emme kuitenkaan löytäneet vastausta. Epäselväksi jäi esimerkiksi se, onko Jehovan todistajien valtakunnansali julkinen tila. Yllätykseksemme huomasimme myös, että alan tekijänoikeuskäytännöt ovat toisinaan hieman epämääräisiä ja että esimerkiksi alaikäisen haastattelemisesta ei ole olemassa yksiselitteistä ohjeistusta.

Vaikka tutkielmamme käsittelee hyvin tarkkaan rajattuja ja uskonnolliseen aihepiiriin liittyviä tapauksia, uskomme että siitä voi olla hyötyä julkisrauhaan ja tekijänoikeuksiin liittyvien kysymysten kanssa painiskeleville.

Asiasanat: dokumenttielokuva, Jehovan todistajat, tekijänoikeus, viestintälainsäädäntö

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences
Degree programme in Communication, journalism

Authors: Noora Oja and Iita Pirttikoski

Title of thesis: Grey hair given by documentary making – Differences between law and practice in interpreting public peace and copyright

Supervisors: Pertti Sillanpää

Term and year when the thesis was submitted: Autumn 2013

Number of pages: 40 + 1

Our bachelor's thesis' practical part is a 30-minute documentary film about former Jehovah's Witnesses. It is called *Luopuneet – tarinoita vartiotornin varjosta*. The aim of this paper is to find solutions to the problems we encountered while making the documentary. These rather subjective problems relate to public peace and copyright. We also wanted to research whether the law and practice always go hand in hand when working as a journalist. The aim was to find out if the industry conceals contradictory rules of thumb, for instance practices related to copyrights or public peace that are not entirely in harmony with the law or which leave room for legal interpretation.

Our material consists of interviews of four Finnish documentary film makers. We also utilized the Guidelines for Journalists, decisions of the Council for Mass Media in Finland and literature related to topic. Material from interviews and literature was applied for deliberating the problems that we encountered while making our documentary film and finding solutions for them. The matters were pondered from the aspects of law, ethics and practice.

We came across a solution or at least a solution closely resembling the truth to most of our questions. Some questions remained unsolved, though. We could not clearly point out for instance whether a Kingdom Hall of Jehovah's Witnesses is a public place or not. It was also surprising to notice that policies relating to copyright can be very undefined and variable in the media industry. Nor could we find unambiguous guidelines for interviewing minors.

Although this paper discusses cases that are clearly defined and related to a religious subject we believe that it can be of use to others pondering over questions about public peace and copyright.

Keywords: communications legislation, copyright, documentary film, Jehovah's Witnesses

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	6
2 LAIT, OHJEET JA KÄYTÄNNÖT TOIMITTAJAN TYÖSSÄ	8
2.1 Lainsäädäntö	9
2.1.1 Julkisrauha	9
2.1.2 Yksityiselämää loukkaavan tiedon levittäminen	10
2.1.3 Tekijänoikeus	10
2.2 Journalistin ohjeet	11
2.2.1 Haastateltavan ja haastattelijan oikeudet	12
2.2.2 Julkinen paikka	12
2.3 Julkisen sanan neuvoston päätökset	13
2.4 Jehovan todistajat pähkinäkuoressa	14
3 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA MENETELMÄT	16
3.1 Tutkimustehtävä	16
3.2 Aineisto	16
3.3 Aineiston analysointi	18
4 ONGELMAT JA RATKAISUT	20
4.1 Yksityinen vai julkinen paikka?	20
4.2 Onko valtakunnansali julkinen paikka?	23
4.3 Kuvaamisen kieltäminen julkisella paikalla	25
4.4 Haastattelun julkaisemisen kieltäminen	26
4.5 Saako sivullisen kuvaa käyttää?	27
4.6 Alaikäisen haastattelemine	29
4.7 Tekijänoikeudella suojatun materiaalin käyttö	30
5 POHDINTA	33
LÄHTEET	39
LIITTEET	

1 JOHDANTO

Tutkielmamme käsittelee hankalia tilanteita, joihin törmäsimme tehdessämme opinnäytetyön produktio-osana ajankohtaisdokumenttia *Luopuneet – Tarinoita vartiotornin varjosta*. Ongelmallisiksi osoittautuivat julkisrauhaa ja tekijänoikeutta koskevat tilanteet, joissa laki ja käytäntö eivät kohtaa tai joihin ei ole välttämättä edes olemassa yksiselitteistä oikeaa ratkaisua.

Haastattelimme puolituntista dokumenttia varten neljää Jehovan todistajista eronnutta tai erotettua henkilöä, jotka kokevat olevansa entisen uskontonsa uhreja. Lisäksi haastattelimme Jehovan todistajien Suomen tiedottajaa, muutamia Jehovan todistajissa seurakunnan johtotehtävissä toimivia sekä seurakuntalaisia. Kaikki haastattelut eivät päättyneet valmiiseen dokumenttiin. Entisiä Jehovan todistajia haastateltiin heidän kotonaan tai lähiympäristössään, tiedottajan kanssa järjestimme haastattelun hotellin kokoustiloissa ja seurakuntalaisia haastattelimme Jehovan todistajien valtakunnansaleilla.

Dokumentin näkökulma painottuu uhrien kokemuksiin, joten kohtaamamme hankat tilanteet syntyivät Jehovan todistajien edustajia haastatellessa ja kuvaessa. Kyseinen uskonnollinen ryhmä pyrkii mahdollisuuksiensa mukaan pysymään erossa ulkopuolisesta maailmasta, ja yhteisöön liittyviä lausuntoja antaa yleensä vain virallinen tiedottaja. Vaikeissa kuvaustilanteissa esille nousi erityisesti julkisen ja yksityisen tilan raja, yksityisyyden suoja sekä tekijänoikeuteen liittyvät kysymykset.

Tutkielman tarkoitus on etsiä vastauksia kysymyksiin, joihin törmäsimme dokumenttia tehdessämme. Tutkielmassa pohdimme omaa toimintaamme: mitä teimme oikein ja mitä olisi voinut tehdä toisin. Etsimme ennakkotapauksia ja haastattelemme asiantuntijoita selvittääksemme, löytyykö kaikkiin ongelmiin ratkaisua vai jääkö jäljelle harmaita, tapauskohtaisia alueita. Selvitämme millaista säännöstöä televisiodokumenttien julkaisemisesta vastaavat henkilöt noudattavat millaisia riskejä he ovat valmiita ottamaan. Haluamme myös tietää, kohtaavatko dokumentaristit työssään sensuuria työnantajensa taholta. Tietope-

rusta koostuu rikoslaista, Journalistin ohjeista ja viestintälainsäädäntöä käsittelevästä kirjallisuudesta.

Varmasti yleisestikin alalla ja kohtaamissamme ongelmatilanteissa ristiriita syntyy usein siitä, että jokainen osapuoli on taipuvainen tulkitsemaan lakia omaksi edukseen. Samaa lain kohtaa voidaan tulkita kirjavin lopputuloksin, sillä laki antaa viestinnän kentällä pääosin suuntaviivoja, ei valmiita vastauksia.

Toimittajat törmäävät työssään tilanteisiin, joihin ei aina löydy oikeaa ratkaisua suoraan laista tai Journalistin ohjeista. Tapa tulkita ohjeistuksia elää ennakkotapausten sekä yhteiskuntamme normien mukaan. Pyrimme löytämään vastauksen muutamii näistä tulkinnanvaraisista tilanteista. Tutkielmastamme voi olla apua muille toimittajille, jotka joutuvat työssään vastaavien kysymysten eteen. Se auttaa myös meitä dokumenttimme viimeistelyssä ja myymisessä, kun käymme läpi materiaalin julkaisukelpoisuutta juridisesta ja eettisestä näkökulmasta.

2 LAIT, OHJEET JA KÄYTÄNNÖT TOIMITTAJAN TYÖSSÄ

Tähän lukuun olemme keränneet aineistoa, joka liittyy kohtaamiimme ongelmatilanteisiin. Tietoperusta muodostuu rikoslaista ja tekijänoikeuslaista, Journalistin ohjeista, viestintälainsäädäntöä käsittelevästä kirjallisuudesta ja Julkisen sanan neuvoston päätöksistä. Nämä kaikki ohjaavat toimittajan työtä. Etenkin yhteiskunnallisesti merkittäviä ja joidenkin osapuolien kannalta kiusallisia asioita käsiteltäessä toimittaja joutuu usein kokeilemaan kepillä jäätä. Rajoja joutuu koettelemaan erityisesti silloin, kun aiheesta ei ole ennakkotapauksia. Ratkaisu saattaa löytyä vasta oikeusistuimessa.

Sananvapaus ja yksityisyyden suoja ovat usein napit vastakkain toimittajan työhön liittyvissä ongelmatilanteissa. Molemmat kuuluvat kansalaisen perusoikeuksiin eli niihin perustavanlaatuisiin periaatteisiin, joille yhteiskunnan katsotaan rakentuvan. (Kerosuo & Vuortama 2004, 9–13.) Ristiriita syntyy siitä, että jokaisella on oikeus kertoa, mitä tietää, ajattelee tai tuntee – myös muista ihmisistä. Toisaalta yksityiselämän suoja takaa sen, että henkilökohtaiset asiat voi pitää poissa julkisuudesta (Korpela 2003. Hakupäivä 24.9.2013). Tällaisia ristiriitoja jouduimme pohtimaan tehdessämme dokumenttiamme.

Edes toimittajille journalismia ohjaava lainsäädäntö sekä sananvapauden, yksityisyyden suojan, tekijänoikeuksien ja julkisuuslainsäädännön periaatteet eivät ole aina kristallinkirkkaita. On siis kohtuutonta vaatia, että haastateltavat tuntisivat ne. On ymmärrettävää, että käytännön journalismissa, varsinkin konfliktiin ajauduttaessa, toimittaja ja hänen juttukohteensa voivat tulkita eri tavalla mikä on oikein ja mikä väärin. Dokumenttia tehdessämme tulkintamme tekijöinä poikkesivat kohteemme eli Jehovan todistajien tulkinnoista. Tämän pääluvun lopussa kerromme lyhyesti Jehovan todistajien uskonnosta, jotta lukija ymmärtää paremmin myös vastapuolen argumentaatiota sekä siihen liittyviä käsitteitä.

2.1 Lainsäädäntö

Yleisimmät lainkohdat, joihin toimittaja törmää työssään ja ennen kaikkea omaa toimintaansa arvioidessaan löytyvät rikos- ja tekijänoikeuslaista. Tutkielman kannalta tärkeät pykälät ovat julkisrauhaa, yksilön suojaa ja tekijänoikeuksia käsittelevissä laeissa. Seuraavissa kappaleissa avaamme näitä kohtia.

2.1.1 Julkisrauha

Kuvatessamme Jehovan todistajien valtakunnansaleilla sekä helsinkiläisessä kauppakeskuksessa jouduimme pohtimaan julkisrauhaan liittyviä asioita. Valtakunnansaleilla meitä yritettiin estää kuvaamasta sekä julkisia kokouksia että yksityistä oikeuskomitean istuntoa. Kuvaaminen kauppakeskuksessa kiellettiin. Julkisrauhan rikkominen määritellään seuraavasti:

Joka oikeudettomasti

- 1) tunkeutuu taikka menee salaa tai toista harhauttaen virastoon, liikehuoneistoon, toimistoon, tuotantolaitokseen, kokoustilaan taikka muuhun vastaavaan huoneistoon tai rakennukseen tai sellaisen rakennuksen aidatulle piha-alueelle taikka kasarmialueelle tai muulle puolustusvoimien käytössä olevalle alueelle, jolla liikkuminen on asianomaisen viranomaisen päätöksellä kielletty, taikka
- 2) kätkeytyy tai jää 1 kohdassa tarkoitettuun paikkaan, on tuomittava julkisrauhan rikkomisesta sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.

Julkisrauhan rikkomisena ei kuitenkaan pidetä tekoa, josta on aiheutunut ainoastaan vähäinen haitta. (Rikoslaki 531/2000 24:3 §.)

Kauppakeskuksessa esitetty kuvauskielto ei perustu lakiin, koska ihmisten kuvaaminen tämänkaltaisissa yleisölle avoimissa julkisissa paikoissa on sallittua. Myöskään kuvauslupaa ei tarvita. Usein kuvaaminen esimerkiksi kaupoissa tai kahviloissa kuitenkin kielletään oikeudettomasti. Julkisrauhaan vedoten kuvaamista ei voi kieltää, mutta on epäselvää voisiko kiellolle löytyä perusteita perustuslain omaisuuden suojasta. Julkinen tila muuttuu yksityiseksi vasta, kun siellä järjestetään tilaisuus, johon osallistumista rajoitetaan esimerkiksi kutsulla. (Kerosuo & Vuortama 2004, 77–78.)

2.1.2 Yksityiselämää loukkaavan tiedon levittäminen

Valtakunnansaleilla kuvattua materiaalia käyttäessämme jouduimme miettimään, missä kulkee yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämisen raja. Onko yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämistä näyttää dokumentissa Jehovan todistajia tunnistettavasti harjoittamassa uskontoaan? Rikoksen tunnusmerkit täyttyvät, jos oikeudettomasti esitetty tieto, vihjaus tai kuva aiheuttaa vahinkoa, kärsimystä tai halveksuntaa sen kohteelle. Lisäksi edellytyksenä on, että tieto julkaistaan joukkotiedotusvälineessä tai saatetaan muuten lukuisten ihmisten tietoon. (Rikoslaki 531/2000 24:8 §.) Huomionarvoista on, että yksityisyydenloukkaus perustuu subjektiiviseen kokemukseen. Levitetty tieto voi pitää paikkansa, mutta se loukkaa yksityisyyttä, jos kohteena oleva henkilö kokee niin. Se, minkä yksi kokee loukkaavaksi, ei välttämättä ole loukkaavaa toiselle. Tämän vuoksi tapaukset on aina käsiteltävä yksilöllisesti.

Kunnianloukkaukseen liittyy aina virheellinen tieto. Kunnianloukkaus voisi tulla kyseeseen sellaisessa tapauksessa, jossa dokumentin kuvitus tai kuvituskuva yhdessä spiikin kanssa yhdistää kuvassa näkyvän henkilön asiaan, joka ei liity häneen. Dokumentissa päähenkilöt kertovat, että heidän perheensä ovat hylänneet heidät. Väärinkäsitys voi helposti syntyä, jos tällaisesta asiasta kerrottaessa käyttää kuvituksena ulkopuolisten henkilöiden kuvaa. Kunnianloukkaus on valheellisen tiedon tai vihjauksen esittämistä siten, että se aiheuttaa vahinkoa tai kärsimystä loukatulle taikka häneen kohdistuvaa halveksuntaa tai halventaa muulla tavalla (Rikoslaki 531/2000 24:9 §).

2.1.3 Tekijänoikeus

Tekijänoikeuskysymyksiin törmäsimme käyttäessämme dokumentissa kuvituskuvana haastateltavien henkilökohtaisia valokuvia sekä Jehovan todistajien lehtien piirroskuvia. Tekijänoikeus perustuu tekijänoikeuslakiin, ja sillä suojataan luovan työn tuloksia. Se kuuluu niin sanottuihin immateriaalioikeuksiin, eli se

kohdistuu muuhun kuin konkreettiseen omaisuuteen tai tavaraan. Sen tarkoituksena on mahdollistaa teoksien julkisuuteen saattaminen ilman, että tekijälle aiheutuu siitä haittaa. Tekijänoikeus suojaa esimerkiksi musiikkikappaletta, elokuvaa ja artikkelia. (Kerosuo & Vuortama 2004, 132.)

Tekijänoikeuslain toisessa luvussa säädetään lakia koskevista rajoituksista, joiden perusteella tekijänoikeudella suojattua materiaalia voi käyttää. Tekijänoikeudella suojattua materiaalia käytettäessä on tekijän nimi ja lähde mainittava oikeassa laajuudessa ja hyvän tavan mukaisesti. (Tekijänoikeuslaki 404/1961 2:11 §.)

Valokuvalla on aina suoja, mutta kuvia on tekijänoikeuksien näkökulmasta kahdenlaisia: teoksia ja niin sanottuja tavallisia valokuvia. Teoksen täytyy kuvastaa luovuutta ja omaperäisyyttä, ja sen suoja on pidempi. Piirroskuvitus ylittää aina teoskynnyksen. (Kerosuo & Vuortama 2004, 142.)

2.2 Journalistin ohjeet

Sananvapauden oikeudellista sääntelyä edustavat laki sekä sitä soveltavat tuomioistuimet ja syyttäjät. Medialla on lisäksi oma itsesääntelyjärjestelmänsä, johon kuuluu itsesääntelyelin Julkisen sanan neuvosto sekä Suomen journalistiliiton hyväksymät Journalistin ohjeet. Sääntelyn tarkoitus on se, että media asettaa toiminnalleen omat rajat. Esimerkiksi Journalistin ohjeita ei ole tarkoitettu tuomioistuimen sovellettaviksi. (Kerosuo & Vuortama 2004, 111–114.)

Journalistin ohjeet ovat Suomen journalistiliiton ja työnantajien hyväksymiä eettisiä normeja, jotka ohjaavat toimituksellista työtä. Näitä ohjeita tulkitsee Julkisen sanan neuvosto (JSN), joka ottaa kantaa tapauksiin, joissa on mahdollisesti toimitettu vastoin hyvää journalistista tapaa. Kuka tahansa voi tehdä JSN:lle kantelun, josta neuvosto antaa joko langettavan tai vapauttavan päätöksen. JSN ei ole oikeusinstanssi, ei voi antaa varsinaisia rangaistuksia eikä ohjeita ole tarkoitettu käytettäväksi todistusaineistona (Journalistiliitto 2011, hakupäivä 11.9.2013). Tästä huolimatta JSN:n päätöksiä on käytetty oikeudessa todistusaineistona

(Kerosuo & Vuortama 2004, 126). Neuvosto voi huomauttaa itsesääntelyyn sitoutuneita viestimiä ja vaatia näiltä oikaisua (Journalistiliitto 2011, hakupäivä 11.9.2013).

Eettisiä normeja sisältävät Journalistin ohjeet käsittelevät toimittajan ammatillista asemaa, tietojen hankkimista ja julkaisemista, haastateltavan ja haastattelijan oikeuksia, virheen korjaamista ja omaa kannanottoa sekä yksityinen ja julkisen rajaa (Journalistiliitto 2011, hakupäivä 24.9.2013). Seuraavissa kappaleissa käymme läpi niitä journalistin ohjeita, jotka koskevat tutkielmassa käsiteltäviä ongelmakohtia.

2.2.1 Haastateltavan ja haastattelijan oikeudet

Sekä haastateltavalla että haastattelijalla on oikeuksia, jotka on esitetty Journalistin ohjeissa kohdissa 17–19. Haastateltavan tulee saada tietää asiayhteys, jossa haastattelua käytetään. Haastateltavalle tulee myös kertoa, onko kyseessä haastattelu vai taustahaastattelu. Haastateltavalla on myös tarkistamisoikeus omien lausumiensa suhteen, mikäli julkaisuaikataulu sen sallii. Mahdolliseen kieltoon julkaista lausumia ei tarvitse suostua, elleivät olosuhteet ole haastattelun antamisen jälkeen muuttuneet olennaisesti. (Journalistiliitto 2011, hakupäivä 11.9.2013.)

2.2.2 Julkinen paikka

Edellä käsitelimme julkisrauhaa ja julkisen ja yksityisen paikan eroa rikoslain näkökulmasta. Rikoslain luvun 24 mukaan julkisella paikalla kuvaaminen on lähtökohtaisesti sallittua. Myös journalistin ohjeiden mukaan julkisella paikalla on lupa kuvata ilman erillistä suostumusta läsnäolijoilta. Ohjeissa painotetaan kuitenkin, että aineiston hankkiminen ja julkaiseminen ovat kaksi eri asiaa. Julkisella paikallakaan kuvattu materiaali ei välttämättä ole julkaistavissa. Esimerkiksi alaikäisten haastatteluiden ja kuvien käytön suhteen on noudatettava erityistä harkintaa. (Journalistiliitto 2011, hakupäivä 11.9.2013.)

Yksityiset henkilöt ja viranomaiset eivät ilman erityisiä perusteita voi kieltää kuvaamista, kun se tapahtuu häiriötä aiheuttamatta esimerkiksi juna-asemalla, linja-autoasemalla, lentoasemien yleisölle avoimilla alueilla, kaduilla ja puistoissa, kauppakeskuksen yleisillä alueilla, kirjastoissa ja muissa vastaavissa yleisölle avoimissa julkisen palvelun laitoksissa. Sairaaloiden aulat ja virastojen yleisölle avoimet alueet lukeutuvat myös tällaisiin paikkoihin. Paikan omistaja voi kuitenkin valita asiakkaansa. Kuvaamista ei varsinaisesti voida kieltää kaupoissa, baareissa ja ravintoloissakaan, mutta sisäänpääsy voidaan kieltää tai kuvaaja voidaan poistaa paikalta. (Journalistiliitto 2010, hakupäivä 17.9.2013.)

Siinä missä kotirauha suojaa asumisrauhaa, julkisrauha suojaa työrauhaa. Julkisrauhan piiriin luetaan esimerkiksi virastot, liikehuoneistot, toimistot, tuotantolaitokset, kokoustilat ja muut vastaavat tilat sekä niiden aidatut piha-alueet. (Vuortama & Kerosuo 2004, 73.)

2.3 Julkisen sanan neuvoston päätökset

Löysimme Julkisen sanan neuvoston päätöksistä kaksi vapauttavaa ratkaisua, joita voi tietyiltä osin soveltaa meidän kohtaamiemme ongelmia pohtiessa. Vapauttava päätös 4367/YLE/10 käsittelee tietojen hankkimista ja kuvaamista julkisella paikalla. Pikavippiyrytyksestä televisiojuttua tehnyt toimittaja meni ilman ennakoilmoitusta kuvaamaan yrityksen tiloihin. Toimittaja oli tavoitellut yrityksen toimitusjohtajaa haastateltavaksi, mutta johtaja ei ollut paikalla, ja kameralle tallentui oven avannut sihteerin. Kuvaaminen tapahtui yrityksen porraskäytävässä ja tuli sihteerille yllätyksenä. Kantelun tehnyt sihteerin ei olisi halunnut näkyä televisio-ohjelmassa. JSN:n ratkaisun mukaan toimittaja noudatti kuvaustilanteessa journalistin ohjeita ilmoittamalla ammattinsa sekä sen, mihin kuvamateriaalia käytetään. Lisäksi JSN vetosi Journalistin ohjeiden kohtaan 29, jonka mukaan julkisella paikalla tapahtuvaa toimintaa saa kuvata ilman kuvassa esiintyvien suostumusta. Yrityksen sisäänkäynti on julkinen paikka, ja sihteerin teki kuvattaessa työtään asiakaspalvelijana, joten tilannetta ei voida lukea yksityis-

elämän piiriin kuuluvaksi. (Julkisen sanan neuvosto 2010a, hakupäivä 13.9.2013.)

Toinen vapauttava päätös 4265/SL/10 koskee kirkossa kuvaamista jumalanpalveluksen aikana. Sanomalehden kuvaaja kuvasi piispantarkastuksen yhteydessä suoritettua ehtoollista niin, että otoksesta oli tunnistettavissa useita seurakuntalaisia. Kantelijan mukaan uskonnon harjoittaminen on yksityisasia, vaikka se tapahtuu julkisissa tiloissa. Kantelijan mukaan kuvaaminen loukkaa yksityisyyden suojaa. JSN toteaa ratkaisussaan kirkon olevan julkinen tila ja jumalanpalveluksen avoin tapahtuma. Kuvaaminen on siis luvallista, eikä yksityisyyden suojaa tässä tapauksessa rikota. (Julkisen sanan neuvosto 2010b, hakupäivä 13.9.2013.)

2.4 Jehovan todistajat pähkinäkuoressa

Kohtasimme ongelmatilanteita nimenomaan Jehovan todistajien uskontoon liittyviä asioita käsitellessämme. Seuraavaan kappaleeseen on koottu perustietoa tästä uskonnollisesta ryhmästä. Taustatieto auttaa ymmärtämään dokumenttiin liittyviä ristiriitatilanteita.

Jehovan todistajat on Yhdysvalloista lähtöisin oleva uskonto. Suomessa todistajia on noin 19 000 ja maailmanlaajuisesti noin 6 miljoonaa. (Veljesseura, hakupäivä 27.8.2013.) Jehovan todistajat uskovat pian koittavaan maailmanloppuun eli harmagedoniin, jossa vain todistajat jäävät henkiin. Uskontoon kuuluu muun muassa ovelta ovelle tehtävä julistustyö, josta todistajat tunnetaankin parhaiten. He eivät esimerkiksi äänestä, kannusta korkeakoulutukseen, vietä perinteisiä juhlapyyhiä, ota verensiirtoja, käy armeijaa ja hyväksy esiaviollista seksiä.

Ulkopuolisen silmin vaikuttaa, että Jehovan todistajat ovat yhteiskunnassamme kohtalaisen suljettu ryhmä. He pyrkivät olemaan mahdollisimman vähän tekemisissä uskontoon kuulumattomien kanssa sikäli kun kyseessä ei ole käännytystyö. Entisten ja nykyisten Jehovan todistajien kanssa käytyjen keskusteluiden

ja ryhmän kirjallisuuteen tutustuminen jättää sellaisen vaikutelman, että uskonnon ulkopuolisesta maailmasta maalataan moraaliton ja syntinen kuva.

Jehovan todistajat kokoontuvat valtakunnansaleille harjoittamaan uskontoaan. Valtakunnansaleja on maailmassa kymmeniätuhansia (Vartiotornin verkkokirjasto 2013, hakupäivä 27.8.2013). Seurakuntaan kuuluu aina täysi-ikäisistä miehistä koostuva vanhimmist, jonka tarkoitus on johtaa seurakuntaa. Jehovan todistajilla on oma sisäinen oikeusjärjestelmänsä, oikeuskomitea. Se kokoontuu käsittelemään tapauksia, joissa seurakunnan jäsenen epäillään rikkoneen Jehovan todistajien sääntöjä vastaan. Oikeuskomitea koostuu seurakunnan vanhimmist jäsenistä, ja se voi tarvittaessa erottaa jäsenen uskonnosta. Komitean istuntoa ei saa dokumentoida.

Jehovan todistajat julkaisevat runsaasti omaa kirjallisuutta. Ehkä tunnetuin julkaisu on Vartiotorni, joka on kuukausittain ilmestyvä maailmanlaajuinen lehti. Lehestä julkaistaan kaksi versiota, joista toista jaetaan julistustyössä, ja toista tutkitaan kokouksissa.

3 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA MENETELMÄT

3.1 Tutkimustehtävä

Pyrimme tutkielmassamme selvittämään, millaisia tulkinnanvaraisia, niin sanottua harmaalla alueella olevia tilanteita dokumenttia tekevät toimittajat kohtaavat, ja miten he ratkaisevat näitä tilanteita. Peilaamme näitä tilanteita omiin kokemuksiimme dokumentin teosta.

Toimittajan työtä ohjaavat rikoslaissa viestintää käsittelevät pykälät, Journalistin ohjeet sekä työnantajan tarkempi ohjeistus. Näiden lisäksi toimittaja joutuu jatkuvasti pohtimaan omia eettisiä valintojaan. Usein kysymyksiin ei ole suoralta kädeltä oikeaa tai väärää vastausta, joten toimittajan ja esimiehen tehtäväksi jää tulkita edellämainittuja ohjeistuksia. Joissain tapauksissa ratkaisu löytyy vasta oikeussalissa. Toimittajan työ on usein tasapainoilua. Sananvapauden takaamiseksi on mentävä rajalle, jotta yhteiskunnallisesti merkittävistä asioista voidaan keskustella. Samalla on kuitenkin noudatettava lakia ja alan omaa ohjeistusta.

Tutkimuskysymykset käsittelevät yksilön suojaan ja tekijänoikeuksiin liittyviä ongelmia, joihin törmäsimme dokumenttia tehdessämme. Kysymyksiä tarkastellaan lain, käytännön ja etiikan näkökulmista. Kysymykset ja ongelmatilanteet avataan yksityiskohtaisesti seuraavassa luvussa.

3.2 Aineisto

Lainsäädäntö ja Journalistin ohjeet eivät antaneet meille dokumenttia tehdessämme tyhjentäviä vastauksia kohtaamiimme ongelmatilanteisiin. Jouduimme pohtimaan, miten löytäisimme ratkaisuja niin tarkkaan rajattuihin tilanteisiin.

Aineistona käytimme haastatteluita. Haastattelimme yhteensä neljää dokumentaristia saadaksemme tietoa siitä, miten työelämässä muodostuu harmaita alu-

eita lain ja käytännön välille. Kaikilla toimittajilla on useamman vuoden kokemus televisiodokumenttien tekemisestä. Haastattelukysymykset (liite 1) esitettiin puhelinhaastatteluissa, joissa toimimme molemmat haastattelijoina. Keskustelut tallennettiin ja aineisto litteroitiin. Päädyimme puhelinhaastatteluun kasvotusten tehtävän haastattelun sijaan, sillä valitsemamme toimittajat asuvat toiselle puolella Suomea, eikä meillä ollut varaa matkustamiseen.

Haastattelimme pientä vastaajajoukkoa, koska halusimme tehdä muutamia syväluotaavia haastatteluja useiden pintaraapaisujen sijaan. Halusimme kuulla haastatteluissa kokemuksia, pohdiskelua ja rajanvetoja hankalissa tilanteissa. Suuri otanta esimerkiksi sähköpostikyselynä olisi antanut lukumäärällisesti enemmän vastauksia, mutta ne olisivat luultavasti jääneet henkilökohtaista haastattelua pinnallisemmiksi. Päädyimme ohjaavan opettajan kanssa siihen tulokseen, että on parasta kysyä kokemuksia eturivin dokumentintekijöiltä. Otimme yhteyttä neljään suomalaiseen dokumentaristiin, jotka kaikki suostuivat puhelinhaastatteluun. Haastateltavat ovat Simo Sipola, Kati Juurus, Kirsi Skön ja Pekka Lehtinen. Sipola, Juurus ja Skön ovat tehneet muun muassa tutkivan journalismin MOT-ohjelmaa Ylellä. Lehtinen työskentelee 45 minuuttia -ajankohtaisohjelmassa MTV3:n palveluksessa. Tuomen ja Sarajärven (2009, 86) mukaan tällaista vastaajajoukkoa voi kutsua eliittiotannaksi, jossa tutkimuksen vastaajiksi valitaan henkilöitä, joilta oletetaan saatavan parhaiten tietoa tutkittavasta aiheesta.

Haastattelun etu kyselyyn verrattuna on se, että haastattelemisen on joustavampaa. Haastattelun aikana voi toistaa kysymyksiä, tehdä tarkennuksia, keskustella ja tehdä havaintoja painotuksista ja tunnereaktioista. Haastattelun ollessa kyseessä on suositeltavaa antaa haastateltavalle vähintään kysymysten aiheet etukäteen. Lähetimmeikin haastateltaville sähköpostitse kysymysten aiheita ja joitain tärkeimpiä kysymyksiä ennen haastatteluja. (Sarajärvi & Tuomi 2009, 73.)

Teemahaastattelu on lomakehaastattelun ja vapaan haastattelun välimuoto. Kysymykset ovat samat kaikille vastaajille, mutta niitä ei ole sidottu valmiisiin vastausvaihtoehtoihin. Haastattelija voi myös vaihdella kysymysten sanamuoto-

ja ja järjestystä. Haastattelu on kohdennettu tiettyihin teemoihin. Tutkielmamme käsittelee toimittajan etiikkaan ja lakiin liittyviä hankalia tilanteita. Teemahaastattelussa otetaankin huomioon, että vastaajien tulkinnat ja heidän asioille antamansa merkitykset ovat keskeisiä ja että merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 47–48.)

Valitsimme laadullisen tutkimuksen, sillä se etenee yksityisestä yleiseen, eli tässä tapauksessa omakohtaisista kokemuksista haastatteluiden ja teorian kautta kohti laajempaa käytäntöä. Laadullisessa tutkimuksessa oletetaan muutujien olevan monimutkaisia, toisiinsa kietoutuneita ja vaikeasti mitattavissa. Meidänkin kohtaamamme ongelmat ovat monisyisiä, tapauskohtaisia ja sidoksissa toisiinsa. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 25.)

3.3 Aineiston analysointi

Käymme kohtaamamme ongelmat läpi kysymys kerrallaan siten, että etsimme tilanteisiin tulkinnan laista, Journalistin ohjeista sekä haastatteluista. Tarkistamme myös, löytyykö aiheesta ennakkotapauksia Julkisen sanan neuvoston päätöksistä. Näiden tietojen pohjalta tulkitsemme, mihin ongelmiin löytyy selkeä ratkaisu ja mitkä jäävät harmaalle alueelle. Tulkinnanvaraisten ongelmien kohdalla pohdimme myös, miten itse toimisimme kyseisessä tilanteessa ja millaisia erilaisia ratkaisumalleja haastateltavamme tarjoavat.

Haastattelut litteroitiin ja teemat merkittiin värikoodein. Kaikki tutkielman kannalta epäolennainen tieto jätettiin merkitsemättä. Tällaista sisällönanalyysia toteuttaessa onkin olennaista käydä aineisto läpi, kerätä yhteen käyttökelpoinen materiaali ja jättää kaikki turha pois. Lopuksi aineisto luokitellaan teemoittain. (Sarajärvi & Tuomi 2009, 92.) Tämä luo analyysille pohjan, jonka avulla aineistoa voidaan myöhemmin tulkita, yksinkertaistaa ja tiivistää (Hirsjärvi & Hurme 2008, 147).

Kirjallisina lähteinä hyödynnämme rikoslakia, tekijänoikeuslakia, viestintälainsäädäntöä käsittelevää kirjallisuutta sekä journalistin ohjeita. Tutkimme myös

aiheeseen liittyviä Julkisen sanan neuvoston päätöksiä. Vertaamme omia kokemuksiamme tietopohjaan sekä kokeneempien dokumentin tekijöiden kokemuksiin.

Käytämme rikoslain lukua 24 tutkielman tietoperustassa, koska siitä löytyvä viestintälainsäädäntö ohjaa toimittajan työtä. Hyödynnämme tutkielmassamme myös Journalistin ohjeita, joiden avulla ammattikunta harjoittaa itsesääntelyä.

4 ONGELMAT JA RATKAISUT

Kuvatessamme materiaalia dokumenttia varten törmäsimme ongelmatilanteisiin, jotka liittyivät kuvauslupien ja tekijänoikeuksien saamiseen sekä kuvatun materiaalin julkaisemiseen. Ongelmallisimmat kohdat löytyivät julkisrauhaa ja tekijänoikeuksia sivuavista tilanteista. Tässä luvussa avaamme kysymykset ja ongelmatilanteet, ja etsimme niihin ratkaisuja niin laista kuin käytännöstäkin.

4.1 Yksityinen vai julkinen paikka?

Kuvasimme yhteensä kolme kertaa Jehovan todistajien valtakunnansaleilla Oulussa ja Helsingissä sekä haastatteluita että kuvituskuvaa. Kuvauksia tehtiin myös helsinkiläisessä kauppakeskuksessa. Törmäsimme kaikissa näissä paikoissa jonkinasteiseen vastustukseen.

Ensimmäisellä kerralla valtakunnansalilla aikomuksenamme oli kuvata oikeuskomitean istunto, johon haastateltava A oli kutsuttu syytettynä sääntörikkomuksesta. Emme olleet ilmoittaneet oikeuskomitean pitäjille kuvaamisesta etukäteen, mutta olimme sopineet siitä haastateltava A:n kanssa. Tiesimme, että oikeuskomiteaistuntoja ei saa tallentaa. Halusimme kuitenkin kuvata yrityksen päästä kuvaamaan tilaisuutta.

Oulussa sijaitsevan valtakunnansalin ovi oli auki saapuessamme paikalle. Menimme sisään haastateltava A:n kanssa ja esittelimme kuvausryhmän. Kerroimme haluavamme dokumentoida oikeuskomitean istunnon. Oikeuskomitean jäsenet, kolme seurakunnan vanhimmistoon kuuluvaa henkilöä, kielsivät istunnon kuvaamisen. He suostuivat kuitenkin vastaamaan esittämiimme kysymyksiin, jotka käsittelivät oikeuskomitean toimintaa sekä yhteisöstä erotettujen jäsenten karttamista ihmisoikeuksien näkökulmasta. Vanhimmiston jäsenet eivät missään vaiheessa kieltäneet kuvaamista, mutta haastattelun loppupuolella he kielsivät haastattelun julkaisemisen. Meitä uhattiin oikeustoimilla, jos materiaali julkaistaisiin. Haastattelun julkaisun kieltämisenkin jälkeen miehet vastasivat

vielä esittämiimme kysymyksiin. Lopuksi komitean jäsenet kirjasivat koko kuvausryhmän nimet ylös. Haastateltava A jäi oikeuskomitean istuntoon kuvausryhmän poistuessa valtakunnansalin ulkopuolelle.

Toisella kerralla menimme kuvaamaan haastateltava B:n ja C:n kanssa helsinkiläiselle valtakunnansalille, missä käynnissä oli kaikille avoin kokous. Kerroimme keitä olemme ja mitä varten kuvaamme. Meidät toivotettiin eteisessä tervetulleeksi kokoukseen, ja saimme luvan kuvata myös salin puolella. Vastaanotto oli ystävällinen, kunnes yksi seurakuntalaisista tunnisti haastateltava B:n, joka on erotettu Jehovan todistajista. Tämän jälkeen kuvaaminen kiellettiin ja meille annettiin kaksi minuuttia aikaa poistua. Vetosimme siihen, että tila on julkinen, mutta meille sanottiin, että kuvauslupa olisi pitänyt pyytää etukäteen. Poistuimme paikalta.

Kolmas kuvauskerta valtakunnansalilla oli niin ikään avoimessa kokouksessa Oulussa. Tällä kertaa saimme kuvattua kokousta lähes tunnin. Haastattelimme myös yhtä Jehovan todistajaa. Eräs seurakunnan vanhimmista yritti toistuvasti saada meitä poistumaan paikalta vedoten siihen, että häiritsemme kokousta. Emme suostuneet pyyntöön, vaan jatkoimme työskentelyä mahdollisimman hiljaa ja hienovaraisesti. Eräs seurakuntalainen suostui haastatteluun, ja keskustelimme hänen kanssaan pitkään. Kerroimme, että haastattelua voidaan käyttää dokumentissamme. Haastattelua seuraavana päivänä haastattelemamme Jehovan todistaja sekä seurakunnan vanhimmiston jäsen ottivat yhteyttä koulun johtoon syyttäen meitä luvattomasta haastattelemisesta ja kuvaamisesta.

Julkisrauha pätee julkisilla paikoilla, mutta aina ei ole niin yksinkertaista määritellä yksityisen ja julkisen paikan rajaa. Meitä kiellettiin kuvaamasta kauppakeskuksessa, mutta laista, lähdekirjallisuudesta sekä tekemistämme haastatteluista käy selkeästi ilmi, että tällaiselle kiellolle ei ole perusteita. Kuten Vuortama ja Kerosuo (2004, 77–78) toteavat, tämänkaltaisissa julkisissa tiloissa voi kuvata ilman kuvauslupaa, ja kieltoja asetetaan usein perusteettomasti julkisrauhaan vedoten. Kauppakeskukseen rinnasteisesta julkisesta paikasta, rautatieasemasta, on oikeusasiamiehen ratkaisu, jonka mukaan kyseessä on sananvapauslain mukainen julkinen tila (Päätös kanteluun kuvaamislupia koskevassa asiassa

405/4/03 2005). Dokumentaristeja haastatellessamme kävi ilmi, millaisia kuvauslupaa koskevia käytäntöjä heillä on ja miten ne ovat vuosien varrella muuttuneet.

Ennen tätä oikeusasiamiehen ratkaisua oli jotenkin sellainen tulkinta, että meidän pitää kysyä lupa. Niin nyt me edelleenkin kysytään lupa, koska se on korrektia ja ei voi olettaa, että joka vartija tuntee oikeusasiamiehen ratkaisut. (Skön 30.8.2013, puhelinhaastattelu.)

Minä en ole mitään lupaa tietenkään kysynyt, koska lupaa ei tarvitse. Olen ilmoittanut, että tullaan silloin ja silloin. Usein on joku jopa kiitellyt, että ihan kiva, kun soitit, kun yleensä tv-ryhmät ei soita kun ne tulee. Tosiaan laki ei sitä vaadi, mutta usein on huomannut, että se joustavoittaa tätä. (Sipola 30.8.2013, puhelinhaastattelu.)

Jehovan todistajien valtakunnansali taas ei ole yksiselitteisesti julkinen tai yksityinen tila. Laissa tai lähdekirjallisuudessa ei todeta suoraan, voiko valtakunnansalin rinnastaa kirkkoon, joka on julkinen tila. Pohdimme samaa asiaa myös dokumentaristien kanssa emmekä päätyneet selvään ratkaisuun. Emme löytäneet valtakunnansaliin liittyvää ennakkotapausta, mutta JSN:n vapauttavassa päätöksessä 4265/SL/10 todetaan, että kirkko on julkinen tila, jumalanpalvelus on avoin tapahtuma ja kuvaaminen on luvallista (Julkisen sanan neuvosto 2010, hakupäivä 13.9.2013).

Toimittaja Kati Juurus pohti myös, voiko Jehovan todistajien kokouksia rinnastaa jumalanpalveluksiin vai ovatko ne jollain tapaa yksityisempiä tilaisuuksia. Kirsi Skön ja Pekka Lehtinen totesivat, että kun Jehovan todistajat toivottavat ulkopuolisia kokouksiinsa tervetulleiksi eikä sinne kerätä pääsymaksua, on tilaisuus silloin julkinen. Myös toimittaja Simo Sipola mainitsi, että kutsu tai pääsymaksu toimivat hyvänä rajanvetona tällaisissa tapauksissa. Skön esitti omaa pohdintaa siitä, tekeekö evankelisluterilaisen kirkon verorahoitteisuus siitä osaltaan julkisempaa toimintaa verrattuna Jehovan todistajien toimintaan, jota ei rahoiteta verotuloin. (30.8.2013 ja 5.9.2013, puhelinhaastattelut.)

Yhteenvetona voisi sanoa, että kadut, kauppakeskukset ja kirkotkin ovat julkisia paikkoja, joissa saa kuvata. Työtä kuitenkin helpottaa kuvauksista ilmoittaminen etukäteen, mikä on myös hyvän tavan mukaista. Lupaa kuvaamiseen ei kuiten-

kaan tarvita. Laki ja Journalistin ohjeet tarjoavat kehyksen julkisen paikan määrittelymiselle, mutta kaikkiin tiloihin ja tilaisuuksiin määritelmää ei voi aukottomasti soveltaa. Tilanteet ovat tulkinnanvaraisia, erityisesti jos niistä ei ole ennakkotapausta.

4.2 Onko valtakunnansali julkinen paikka?

Kahdella kolmesta vierailukerrastamme valtakunnansalilla oli käynnissä avoin kokous. Tällöin ovet ovat auki muillekin kuin seurakuntalaisille, ja esimerkiksi kouluryhmät käyvät toisinaan tutustumassa uskontoon näissä kokouksissa. Meidän tapauksessamme kameran läsnäolo kuitenkin muutti tilannetta niin, että kuvaaminen haluttiin kieltää tai sitä haluttiin rajoittaa.

Yhdellä kuvauskerroista valtakunnansalilla oli alkamassa oikeuskomitean istunto, jossa haastateltava A oli syytettynä. A oli henkilökohtaisesti kutsuttu tilaisuuteen, ja paikalla ei ollut hänen ja oikeuskomitean pitäjiä lisäksi muuta seurakuntaa, ovet olivat kuitenkin auki. Oikeuskomitean pitäjiä mukaan tilaisuus oli yksityinen, vaikka tila onkin julkinen. Haastateltava A olisi halunnut, että käsitteily kuvataan. Oikeuskomitean jäsenet olivat kuitenkin sitä mieltä, että vaikka komiteassa käsitelläänkin haastateltava A:n asioita, tarvitaan kuvaamiseen kaikkien osapuolten lupa. Emme saaneet lupaa komitean kuvaamiseen.

Ennakkotapausta tai lakiin kirjattua kohtaa siitä, onko valtakunnansali julkinen paikka ei ole, mutta keräämämme tiedon valossa määrittelisimme sen julkiseksi paikaksi ainakin silloin, kun käynnissä on julkinen tilaisuus. Julkinen tila muuttuu yksityiseksi, kun siellä järjestetään kutsuvieraille tarkoitettu yksityistilaisuus. On kuitenkin erittäin tulkinnanvaraista, milloin esimerkiksi kokouksessa tai muussa yleisöltä suljetussa tilaisuudessa kuvaaminen on yksityisyyttä loukkaavaa. (Kerosuo & Vuortama 2004, 78.) Haastatteluissa keskustelimme myös siitä, että jos valtakunnansali luokitellaan julkiseksi tilaksi, voiko siellä meneillään olevan tilaisuuden luonne muuttaa paikan yksityiseksi.

Valtakunnansalilla järjestettävää oikeuskomiteaistuntoa ei mielestämme voi yksiselitteisesti laskea kutsuvierastilaisuudeksi, koska syytetty kutsutaan komitean

istuntoon, mutta kutsua ei esitetä kirjallisesti. Komiteaistunnon voisi kenties määritellä luonteeltaan edellisessä kappaleessa mainitun kokouksen tai muun vastaavan kaltaiseksi.

Yrittäessämme kuvata oikeuskomiteaa pääsimme valtakunnansalin aulaan, jossa haastattelu tehtiin. Sipola huomauttaa, että esimerkiksi Kelan konttorin yleisissä tiloissa voi kuvata rikkomatta julkisrauhaa, mutta konttorin työntekijöiden huoneissa ei saa kuvata ilman lupaa. (30.8.2013, puhelinhaastattelu.) Jos sama periaate pätee valtakunnansaliin, voisi aulassa tekemämme haastattelun julkaista.

Aiemmin kuvailluksi yksityisemmäksi kirkossa pidettäväksi tilaisuudeksi voi mielestämme lukea esimerkiksi häät ja hautajaiset. Toimittajat Sipola ja Skön ovat molemmat sitä mieltä, että kirkko ei tällaistenkaan tilaisuuksien aikana ole yksityinen paikka. Kuvaaminen on sallittua, mutta siinä on noudatettava hyvää tapaa, eivätkä he kuvaisi tällaisia tilaisuuksia ilman lupaa. Esimerkiksi Sipola on kuvannut dokumenttia varten hautajaisia omaisten luvalla. (30.8.2013, puhelinhaastattelu.)

Skön korostaa, että jumalanpalvelus on kaikille avoin, mutta hän pohtii, voiko siellä tapahtua jotain, mikä menee yksityisyyden suojan piiriin. Kun uskontoa harjoitetaan julkisesti kirkossa tai valtakunnansalilla, sillä ei hänen mukaansa voi olla sen kaltaista suojaa, ettei sitä voisi näyttää ollenkaan. Toisaalta esimerkiksi rukoilevan ihmisen kuvaaminen tunnistettavasti on Skönin mielestä ehkä hieman liian henkilökohtaista. (30.8.2013, puhelinhaastattelu.)

Kerätyn tiedon ja pohdiskelumme valossa Jehovan todistajien valtakunnansali on lähtökohtaisesti julkinen paikka. Salilla järjestettävä yksityinen tilaisuus voi kuitenkin tilapäisesti muuttaa paikan yksityiseksi. Tällöinkin salin aula tai eteinen on mielestämme yleinen tila. On kuitenkin syytä muistaa, että valtakunnansalia ei tietääksemme ole missään sitovassa ennakkotapauksessa rinnastettu kirkkoon. Pidimme pohdiskelumme lähtökohtana sitä, että valtakunnansalia voidaan pitää kirkon kaltaisena tilana, joka on julkinen ja kaikille avoin. Suora rin-

nasteisuus kirkkoon selviäisi varmaankin vasta jonkin oikeusistuimen käsittelyssä.

4.3 Kuvaamisen kieltäminen julkisella paikalla

Dokumenttia tehdessämme meitä kiellettiin useita kertoja kuvaamasta julkisella paikalla. Näitä olivat kaksi valtakunnansalia Oulussa ja Helsingissä sekä kaupakeskus Forum Helsingissä.

Pyysimme kuvauslupan etukäteen Töölön kisahallille, Helsingin keskustassa sijaitsevaan kahvilaan ja Ouluhallille. Nämäkin paikat ovat julkisia, joten kuvauslupaa ei periaatteessa olisi tarvittu. Luvan pyytäminen etukäteen tekee kuitenkin usein kuvaustilanteesta kitkattomamman.

Osaan kuvauspaikoista emme pyytäneet kuvauslupaa kahdesta eri syystä. Valtakunnansaleilla kuvaamista varten emme kysyneet lupaa, koska emme välttämättä olisi päässeet kuvaamaan ollenkaan, jos olisimme ilmoittaneet saapumisestamme etukäteen. Etukäteen pyydetty kuvauslupa olisi myös voinut vaikuttaa Jehovan todistajien kokouksen autenttisuuteen. Osa kuvauspaikoista (rautatieasema, puistot, kadut) ovat niin avoimia paikkoja, ettei kuvaaminen aiheuta mitään haittaa tai edes reaktiota, joten emme katsoneet tarpeelliseksi ilmoittaa kuvaamisesta etukäteen edes kohteliaisuussyistä.

Kerosuon ja Vuortaman (2004, 77–78) mukaan kuvaaminen julkisilla paikoilla, kuten kaupoissa ja kahviloissa, kielletään usein oikeudettomasti. Myös haastattelemillemme toimittajille ongelma oli tuttu.

Kolme neljästä toimittajasta korosti omien oikeuksiensa tietämistä. Ongelmallisessa kuvaustilanteessa on pystyttävä selväsanaisesti perustelemaan, miksi kuvaaminen on sallittua. Vastaavasti kuvaamista vastustavalta henkilöltä voi pyytää lakiin perustuvaa selitystä siihen, miksi paikalla ei saisi kuvata. Sipola neuvoi myös pitämään mukana sitä rikoslain pykälää, jossa käsitellään julkisella paikalla kuvaamista. Toimittajat korostivat, että asiallisella keskustelulla saa-

daan yleensä sovittua asioista. Juurus tähdensi myös kuvausilmapiirin merkitystä materiaalin laatuun: “ Yritän neuvotella ihmisten kanssa, koska ainahan saa parempaa materiaalia, kun ne ihmiset eivät ole sarvet ja hampaat pystyssä” (30.8.2013, puhelinhaastattelu.)

Toimittajan on siis syytä tuntea omat oikeutensa, jotta hän pystyy perustelemaan toimintansa, kun kuvaaminen julkisella paikalla kielletään oikeudettomasti. On myös hyvä pitää mukana aihetta koskevia lainkohtia, jotta ne voi tarvittaessa näyttää tilanteessa, jossa kuvaaminen kielletään. Ei voida olettaa, että muutkin kuin toimittajat tuntevat viestinnän lainsäädäntöä.

4.4 Haastattelun julkaisemisen kieltäminen

Dokumenttimme käsittelee arkaluontoisia ja yksityisiä asioita, joiden julkaiseminen voi vaikuttaa vahvasti haastateltavien elämään ja erityisesti ihmissuhteisiin. Kaikki haastateltaviksi pyydetty eivät halunneet osallistua dokumentin tekemiseen, ja osa suostuneistakin tuli myöhemmin toisiin ajatuksiin. Erityisen hankalaa oli saada lausuntoja Jehovan todistajilta, sillä haastatteluja antaa yleensä vain virallinen tiedottaja Veikko Leinonen. Halusimme kuitenkin haastatella myös muita yhteisön jäseniä, jotka eivät ole tottuneet julkisuuteen.

Kohdan 4.1 ongelmatilanteessa Jehovan todistajien vanhimmiston jäsenet vastasivat kysymyksiimme, kielsivät sitten materiaalin käytön oikeustoimien uhalla ja jatkoivat kysymyksiin vastaamista. Valtakunnansalin aulassa tehtyä haastattelua ei ollut sovittu etukäteen.

Journalistin ohjeiden kohdan 9 mukaan haastateltavan kieltoon tulee suostua vain siinä tapauksessa, että olosuhteet ovat haastattelun antamisen jälkeen muuttuneet olennaisesti. Kohdassa 17 taas painotetaan, että haastateltavan on saatava etukäteen tietää, missä asiayhteydessä hänen haastatteluaan käytetään, ja onko kyseessä taustahaastattelu vai julkaistavaksi tarkoitettu haastattelu.

Kaikki neljä haastatteleviamme toimittajaa olivat yksimielisiä siitä, että haastattelun antamista ei voi kieltää kesken haastattelun tai jälkikäteen. Juurus ja Lehinen korostavat, että journalismin tekeminen muuttuisi mahdottomaksi mikäli ihmisillä olisi aina oikeus kieltää käyttämästä haastatteluja. Skön myös ihmetteli, mistä oikeuskomitean jäsenet haastaisivat meidät tässä tapauksessa oikeuteen, kun emme rikkoneet lakia. Hän huomauttaa, että komitean jäsenet olisivat voineet olla hiljaa kameran edessä. Kaikkien haastattelemiemme toimittajien mukaan kyseisen tilanteen luonne oli haastattelu, sillä komitean jäsenet näkivät kameran ja vastasivat kysymyksiimme. Heidän mielestään kuvattua materiaalia voi käyttää. (30.8.2013 ja 5.9.2013, puhelinhaastattelu.)

Oikeuskomitean jäsenet kielsivät materiaalin käytön vasta haastattelun loppupuolella, mutta jatkoivat silti kysymyksiin vastaamista. Skön pitää julkaisukelpoisena kieltoon asti kuvattua materiaalia. Kiellon esittämisen jälkeen saatuja lausuntoja hän ei kuitenkaan varmuuden vuoksi käyttäisi. Sipolan mukaan haastattelu taas pitäisi kieltää ennen sen aloittamista, ei kesken kaiken. Ihminen voi ehtiä tulla toisiin ajatuksiin, mutta se on silloin myöhäistä. (30.8.2013, puhelinhaastattelu.)

Oman tulkintamme mukaan noudatimme haastattelutilanteessa Journalistin ohjeita. Haastattelu ei ollut ennalta sovittu, vaan se tuli komitean jäsenille yllätyksenä. Kerroimme kuitenkin, mitä olemme tekemässä, ja kamera oli selvästi näkyvillä, kun miehet vastasivat kysymyksiimme. Mielestämme materiaalin voi julkaista.

4.5 Saako sivullisen kuvaa käyttää?

Käytimme dokumentissa kahdella tavalla kuvaa, jossa esiintyy tunnistettavasti muita henkilöitä kuin haastateltavamme. Näitä sivullisia henkilöitä näkyy kuvituskuvassa sekä valtakunnansalilta kuvatussa kohtauksessa. Kuvituskuvaa kuvattiin valtakunnansaleilla ja niiden ulkopuolella, kadulla kaupunkien keskuksissa, Helsingin rautatieasemalla, kauppakeskus Forumissa Helsingissä sekä

Töölön kisahallilla Helsingissä. Lisäksi käytimme haastateltavien perhealbumi-kuvia, joista sivullisten kasvot käsiteltiin tunnistamattomiksi.

Mielestämme edellä mainitun kuvamateriaalin käyttöä ei voida rajoittaa, koska se on kuvattu paikoissa, joissa ihmisten kuvaamiseen ei tarvita lupaa. Emme myöskään katso näiden kuvien julkaisemisen loukkaavan kenenkään kunniaa tai yksityiselämää. Yksityiselämää loukkaavan tiedon levittäminen edellyttää, että yksityiselämää koskeva tieto, vihjaus tai kuva levitetään oikeudettomasti joukkotiedotusvälinettä käyttäen tai muuten lukuisten ihmisten saataville toimitaen. Edellytyksenä on myös, että teko voi aiheuttaa vahinkoa kärsimystä tai halveksuntaa kohteelleen. (Rikoslaki 531/2000 24:8 §.)

Onkin tarpeen miettiä, onko yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämistä, kun dokumentissa näytetään useiden henkilöiden olevan Jehovan todistajia. Lähtökohtaisesti kaikki neljä haastattelemaamme toimittajaa olivat sitä mieltä, että ei ole väärin näyttää Jehovan todistajaa harjoittamassa uskontoaan. Juurus ja Lehtinen keskustelisivat kuitenkin asiasta kaiken varalta lakimiehen kanssa. Sipilä pohti, että vaikka kuvissa näkyvät seurakuntalaiset eivät ole valinneet julistaa uskontoaan televisiossa, sen näyttäminen ei riko lakia, koska tila on julkinen. Hänen mukaansa tilanne olisi eri, jos asiayhteys vihjaisi, että kuvassa näkyvät todistajat ovat aiheuttaneet päähenkilöille kärsimystä. Skönillä oli oma kohtaista kokemusta kirkossa kuvaamisesta maallikkosaarnaaja Pirkko Jalovaa-ran tilaisuudesta. Skönin esimiehen kanta oli, että kaikkia kirkossa olevia henkilöitä voi näyttää. Toimittaja päätti kuitenkin oman eettisen näkemyksensä pohjalta olla nostamatta yksittäisiä ihmisiä esiin kuvituksessa. (30.8.2013 ja 5.9.2013, puhelinhaastattelut.)

Lehtinen toteaa, että uskontoon liittyviä asioita on hankala rinnastaa muihin yhteiskunnan osa-alueisiin. Hän esittää mielenkiintoisen vertauksen massatilaisuudesta julkisessa paikassa. Voimme kuvata, kun joku ostaa torilla porkkanoita, sillä tori on julkinen paikka. Samalla logiikalla voimme kuvata Jehovan todistajaa harjoittamassa uskontoaan, kun se tapahtuu valtakunnansalilla, joka on kaikille avoin julkinen paikka. (5.9.2013, puhelinhaastattelu.)

Käytimme dokumentissa kuvituksena haastateltavien henkilökohtaisia valokuvia, joissa näkyi heidän läheisiään. Kaikki kuvat käsiteltiin niin, ettei näitä sivullisia henkilöitä voi tunnistaa. Juuruksella on omakohtainen kokemus vastaavasta tilanteesta. Kuvittaessaan luokkakokousta käsittelevää dokumenttia hän kysyi luokkakuvassa olevilta henkilöiltä luvan kuvan käyttöön. Ne, joilta lupaa ei saatu, poistettiin kuvasta. Lehtisen näkemyksen mukaan ulkopuolistenkin kuvia voisi jossain tapauksissa käyttää. On kuitenkin oltava tarkkana sen suhteen, mitä näyttää, kun kyseessä ei ole julkisuuden henkilö, jonka yksityisyyden suoja on matalampi. Skön ei ole urallaan törmännyt kertaakaan sellaiseen tilanteeseen, jossa haastateltavan läheiset olisivat tunnistaneet itsensä kuvituskuvana käytetystä valokuvasta ja ottaneet asian esille tekijänoikeusrikkomuksena. (30.8.2013 ja 5.9.2013, puhelinhaastattelut.)

Pohdinnan lopputuloksena toteamme, että valtakunnansaleilla kuvattua kuvituskuvaa voi käyttää dokumentissa, vaikka siinä näkyy tunnistettavasti sivullisia ihmisiä. On kuitenkin varottava näyttämästä henkilöitä väärissä yhteyksissä. Uskonnon harjoittamisen näyttäminen ei lain mukaan ole väärin, mutta ohjaajan tehtäväksi jää puntaroida oman etiikkansa puitteissa sitä, mitä hän haluaa ihmisistä tuoda julkisuuteen. Valokuvia käytettäessä sivullisilta henkilöiltä täytyy pyytää lupa heidän näyttämiseensä tunnistettavasti.

4.6 Alaikäisen haastatteleminen

Luvussa 4 mainittu haastateltava C oli kuvaushetkellä 17-vuotias, eikä meillä ollut hänen huoltajaltaan kuvauslupaa. Tytön itsensä kirjoittama kuvauslupa meillä oli, ja tarkoituksena oli pyytää uusi lupa hänen täytettyään 18 vuotta. Haastateltava vetäytyi myöhemmin dokumentista pois, mutta jäimme miettimään, olisiko jälkikäteen allekirjoitettu kuvauslupa riittänyt alaikäisenä kuvatun materiaalin käyttöön.

Journalistin ohjeet käsittelevät alaikäisen haastattelemista melko suppeasti. Kohdassa 30 mainitaan, että alaikäistä koskevissa asioissa on noudatettava erityistä varovaisuutta. Lastensuojelun Keskusliitto (LSKL) on tulkinut lakia, jour-

nalistin ohjeita ja JSN:n päätöksiä ja laatinut oppaan alaikäisten haastattelemisesta ja kuvaamisesta. LSKL:n oppaassa kehoitetaan kysymään lupa lapselta ja hänen huoltajaltaan, ja jos se ei ole mahdollista, huoltajaan tulisi yrittää saada yhteys ennen julkaisua. Oppaassa painotetaan, että luvan saaminen ei kuitenkaan saa olla kynnyskysymys, joka rajoittaa lapsen sananvapautta. LSKL tulkitsee, ettei laista löydy selvää käytäntöä alaikäisten haastatteluun ja kuvaamiseen. Tämän vuoksi monilla mediataloilla on omat ohjeistuksensa asian suhteen. (Lastensuojelun Keskusliitto 2013, hakupäivä 17.9.2013.)

Kaikki haastattelemamme toimittajat olivat yhtä mieltä siitä, että haastateltava C:stä kuvattua materiaalia olisi voinut käyttää, jos hän olisi täysi-ikäisenä antanut siihen luvan. Lehtinen korosti, että alaikäistä voi aina jututtaa, mutta tiedonjulkaisun seurauksia on pohdittava tarkemmin kuin aikuisen haastateltavan kohdalla.

Luulimme dokumenttia kuvatessamme, että alaikäistä haastateltaessa tulee aina olla huoltajan lupa. Kun etsimme tietoa tutkielmaa varten, yllätyimme siitä, ettei asiasta ole yksiselitteistä linjaa laissa tai Journalistin ohjeissa. Emme siis olisi haastateltava C:n kohdalla välttämättä tarvinneet huoltajan lupaa vedoten tulkintaan lapsen sananvapauden toteutumisesta.

4.7 Tekijänoikeudella suojatun materiaalin käyttö

Käytimme dokumentissa kuvituskuvana muutamia tekijänoikeudella suojattuja kuvia, joihin meillä ei ollut käyttöoikeuksia. Dokumentissa on mukana perhealbumikuvia, joiden oikeudet ovat niiden kuvaajilla. Käytimme myös kuvia Jehovan todistajien julkaisuista.

Valokuvien tekijänoikeudet ovat lain mukaan niiden kuvaajilla. Käyttämämme kuvat eivät olleet päähenkilöiden itsensä ottamia, vaan he ainoastaan esiintyivät niissä. Meillä ei siis periaatteessa ollut oikeutta käyttää kyseisiä kuvia. Jehovan todistajien lehdistä käytetyt kuvat ovat piirroksia eli ne ylittävät teoskynnyksen. Lehdestä otettua tekstiä esitämme lyhyen pätkän sitaattioikeuden nojalla.

Tekijänoikeus valokuvaan on aina sen ottajalla, ei sen kohteella (Journalistiliitto 2013, hakupäivä 17.9.2013). Tekemiemme haastatteluiden perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että esimerkiksi haastateltavien perhealbumeista otettujen kuvien käyttäminen ilman kuvaajan lupaa on alan käytäntö. Juurus kiteyttää asian seuraavasti: "Silloin kun on kyse yksityisistä perhealbumikuvista, niin en lupia yleensä kysele. Oikeassa olette siinä, että lainkirjaimen mukaan pitäisi aina kysyä kuvaajalta, että saadaanko käyttää." (30.8.2013, puhelinhaastattelu.)

Sipola jopa kokee, ettei yksityisillä valokuvilla edes ole tekijänoikeuksia, sillä ne eivät ole kaupallisia julkaisuja. Skön puhuu kuvan käyttämisestä sitaattioikeuden vedoten. (30.8.2013, puhelinhaastattelu.) Kuvaa ei kuitenkaan varsinaisesti voi siteerata (Kerosuo & Vuortama 2004, 174). Kaikkiaan Skön pitää sitaattioikeutta epämääräisenä, ja hänen mielestään on epäselvää myös se, kuinka pitkiä lainauksia sitaattioikeuden nojalla voi käyttää.

Jehovan todistajien lehdistä otettujen kuvien käytöstä keskusteltaessa toimittajat mainitsivat sitaattioikeuden sekä sen, että kuvia voi näyttää, jos ne esitellään laajassa kuvakulmassa. Juurus ei näe kuvien käytössä ongelmaa, koska ne eivät ole ohjelman osa, vaan niitä käytetään lainausmielessä. Hän kuitenkin painottaa, että lähde on mainittava. Paljon käytetty keino hyödyntää esimerkiksi juuri lehtikuvia on kuvata lehden selailua tai lehteä laajasta kuvakulmasta. Lähikuvaan voi leikata, kun kokonaisuutta on näytetty. Sipola mainitsi esimerkkinä tapauksen, jossa jutun kuvituksena käytettiin valokuvaajan ottamia mainoskuvia niin, että kuvassa selailtiin julkaisua, jossa kuvat olivat. Kuvaaja vaati käytöstä korvauksia, mutta asianajajan mukaan tekijänoikeuksia ei ollut rikottu. Tekijänoikeudella suojattua videomateriaalia voi Skönin mukaan käyttää siten, että esimerkiksi pelkkää tv-ohjelmaa ei kuvata, vaan näytetään kun joku katselee sitä. (30.9.2013, puhelinhaastattelut.)

Tekijänoikeuskysymyksiin ei löytynyt selvää ratkaisua. Osa toimittajista ei tiennyt aivan tarkalleen, kuinka laajasti sitaattioikeutta voi hyödyntää. Tekijänoikeudella suojatun materiaalin hyödyntämisessä lähde on aina mainittava. Keinoja kiertää esimerkiksi lehdessä tai televisio-ohjelmassa olevan kuvan käyttöä kui-

tenkin on. Perhealbumien kuvien käyttäminen ilman kuvaajan lupaa vaikuttaisi olevan alan yleinen käytäntö, johon ei ainakaan tähän saakka ole puututtu.

5 POHDINTA

Tutkielman tarkoitus oli löytää vastauksia julkisrauhaa ja tekijänoikeuksia koskeviin kysymyksiin, jotka jäivät avoimiksi tehdessämme dokumenttia Luopuneet – tarinoita vartiotornin varjosta. Kysymykset käsittelivät pääosin yksilön suojaa ja tekijänoikeudella suojatun materiaalin hyödyntämistä dokumentin kuvituksessa. Yllättävimmät huomiot liittyivät haastatteluiden julkaisukelpoisuuteen ja alan toisinaan epämääräisiin tekijänoikeuskäytäntöihin. Lähestyimme ongelmia lain, etiikan ja käytännön näkökulmista. Kirkastimme kysymykset aluksi itsellemme, minkä jälkeen etsimme ratkaisuja ongelmiin jo olemassa olevan tiedon pohjalta. Tämän jälkeen haastattelimme neljää kokenutta suomalaista dokumentaristia. Kävimme heidän kanssaan läpi sekä omia kysymyksiämme että haastateltavien kokemuksia vastaavista tilanteista. Lopuksi pohdimme kysymyksiä kaiken keräämämme tiedon valossa.

Tutkielmasta on hyötyä meille itsellemme, kun pyrkimyksenämme on saada dokumentti levitykseen. Tutkielman tekemisen aikana meille on muodostunut selkeämpi kuva siitä, mitä voi kuvata ja julkaista, ja millä perusteilla. Myös dokumentaristin etiikka on päässyt puntariin. Työstämme voi olla hyötyä myös toimittajille, toimittajaopiskelijoille sekä journalistiikan opintoja tarjoaville oppilaitoksille. Dokumentin tekemisen aikana kävi ilmi, että esimerkiksi oman oppilaitoksemme johto ei tunne viestinnän alan lainsäädäntöä läpikotaisin. Tällainen tietämättömyys antoi haastateltavillemme mahdollisuuden painostaa koulua. Avoimessa tilaisuudessa valtakunnansalilla haastattelemamme Jehovan todistajat ottivat yhteyttä koulumme johtoon syyttäen meitä luvattomasta kuvaamisesta ja haastattelusta. Oppilaitoksen johto hätäantyi yhteydenotosta ja esitti, että dokumentin tekeminen keskeytettäisiin. Viestinnän lainsäädäntöä paremmin tunteva yksikömme johtaja sai kuitenkin koulun johdon vakuuttumaan siitä, ettei tällaiselle ennakkosensuurille ole perusteita tai tarvetta.

Emme olettaneet, että löydämme tutkielmaa varten haastateltaviksi dokumentaristeja, joilla olisi täsmälleen samanlaisia kokemuksia, koska aiheemme on niin tarkoin rajattu. Mielestämme löysimme kuitenkin haastateltavat, joilla oli tar-

peeksi kokemusta pohtiakseen kanssamme kohtaamiamme journalismin har-maita alueita. Yhdistelemällä keskusteluita ja tietopohjaa saimme moniin aset-tamiimme kysymyksiin ainakin suuntaa-antavia vastauksia. Emme voi sanoa, että olisimme löytäneet laillisesti sitovia ratkaisuja kaikkiin ongelmiin, sillä ilman oikeusistuinten päätöksiä ei ole olemassa yksiselitteistä toimintatapaa. Uskom-me kuitenkin, että tällainen aiheen syvällinen penkominen käytännön kokemuk-sia ja teoriaa yhdistellen tarjoaa työkaluja samojen ongelmien kanssa painiske-leville – siitä huolimatta, että jokaista eettistä ja juridista journalismiin liittyvää ongelmaa on puntaroitava tapauskohtaisesti.

Rajanveto yksityisen ja julkisen välillä tuotti lopulta melko selkeitä vastauksia. Eniten hajontaa ja tulkinnanvaraisuutta löytyi tekijänoikeuksiin liittyvistä asioista. Julkisilla paikoilla, kuten kaduilla, kauppakeskuksissa ja kirkoissa, saa aina ku-vata, mutta on tarpeen olla valmis perustelemaan omat oikeutensa. Toisinaan on hyvä ilmoittaa kuvaamisesta etukäteen, koska se sujuvoittaa työskentelyä. On kuitenkin myös tilanteita, joissa hetken autenttisuus voi vaarantua ennak-koilmoituksen seurauksena. Tällöin on parempi mennä kuvaamaan ilmoittamat-ta, mutta muistaa kuitenkin olla hienovarainen. Vuodesta 2000 lähtien julkis-rauha on määritelty laajemmin ja tarkemmin kuin sitä ennen. Aikaisemmin viras-tot ja virkahuoneet kuuluivat niin sanotun julkisen kotirauhan piiriin. (Kerosuo & Vuortama 2004, 73.) Haastatteluissa kävi ilmi, että lakimuutoksen jälkeen toi-mittajien asenne julkisella paikalla kuvaamista kohtaan on muuttunut. Luvan ky-symistä yleisempää on nykyään vain ilmoittaa kuvauksista.

Hieman tulkinnanvaraiseksi jäi se, onko valtakunnansali julkinen tila. Mikäli sali on verrattavissa kirkkoon, se on julkinen paikka. Emme kuitenkaan löytäneet vastausta siihen, voiko valtakunnansalia verrata kirkkoon. Tulimme siihen tulok-seen, että salilla järjestettävän yksityisen tilaisuuden aikana paikka ei poikkeuk-sellisesti ole julkinen. Kuvasimme kolme kertaa valtakunnansaleilla. Kahdella ensimmäisellä kerralla emme osanneet pitää oikeuksistamme kiinni, vaikka tun-simmekin ne. Esimerkiksi Helsingissä emme päässeet kuvaamaan kokousta, sillä peräännyimme, kun kuvaaminen kiellettiin. Viimeisellä kuvauskerralla Ou-lussa uskalsimme jo pitää vastustuksesta huolimatta kiinni oikeuksistamme ja kuvasimme kokousta lähes tunnin.

Meitä kiellettiin käyttämästä haastattelua, jonka teimme valtakunnansalin aulassa ennen yksityistilaisuutta. Päädyimme tutkimukssessamme siihen, että tällaiselle kiellolle ei ole perusteita, sillä voimme kiistattomasti osoittaa, että kyseessä oli haastattelutilanne. Ryhtyessämme nyt myymään dokumenttia lähtökohtanamme on, että voimme käyttää kyseistä haastattelua ainakin siihen asti, kun kiello esitetään haastattelutilanteen loppupuolella. Tähän kysymykseen vastaus löytyi melko helposti. Haastattelemamme dokumentaristit painottivat, että haastattelun käytön kieltämiselle jälkikäteen on hyvin harvoin perusteita. Tässä tapauksessa ennako-oletuksemme oli, että emme uskalla käyttää haastattelua oikeustoimien pelossa. Olimme jopa jättäneet kyseisen kohdan valmiista dokumentista pois. Tutkimuksemme valossa olemme päättäneet lisätä kohdan dokumenttiin. Pientä painostusta tuli myös Jehovan todistajien Suomen tiedottajalta, jota haastattelimme dokumenttiin. Veikko Leinonen ei yrittänyt kieltää haastattelunsa käyttöä, mutta hän pyrki ohjailemaan sitä, miten materiaalia käytetään. Asiasta päästiin kuitenkin yhteisymmärrykseen, kun kerroimme Leinoselle haastattelijan ja haastateltavan oikeuksista. Onkin tärkeää keskustella haastateltavien kanssa siitä, miten heidän haastatteluitaan käytetään ja millaisia oikeuksia heillä on.

Myös kuvituskuvassa näytetään sellaisia henkilöitä, jotka eivät välttämättä haluaisi näkyä televisiossa. Tulimme siihen tulokseen, että valtakunnansalilla kuvatussa materiaalissa vilahtavien henkilöiden näyttäminen televisiossa ei loukkaa heidän yksityisyyttään niin kauan, kun asiayhteys ei ole harhaajohtava. Kuvituskuvaan liittyi myös tekijänoikeuskysymyksiä henkilökohtaisten valokuvien sekä Jehovan todistajien lehdissä olevien kuvien käytöstä. Saimme selville, että on alan käytäntö julkaista esimerkiksi perhealbumikuvia ilman kuvan ottajalta saatua lupaa. Usein jätetään huomiotta se, että lain mukaan tekijänoikeus on kuvaajalla, ei kuvassa esiintyvällä. Lehdissä olevien kuvien tekijänoikeuden voi kiertää näyttämällä niitä ensin laajemassa kuvakulmassa ja vasta sitten lähikuvassa. Myös tämä tuntuu olevan alan hiljaisesti hyväksytty käytäntö.

Oikeuskomitean istunnossa käynyt haastateltavamme olisi halunnut, että istunto kuvataan. Monet komiteassa käyneet ovat kokeneet tilaisuuden ahdistavaksi ja ihmisoikeuksiakin loukkaavaksi, minkä vuoksi haastateltavamme halusi tuoda

asian julkisuuteen. Jehovan todistajat eivät hyväksy komitean istuntojen dokumentoimista. Tietääksemme näistä tilaisuuksista ei ole olemassa julkaistua videokuva, mutta internetistä löytyy salaäänityksiä. Jäimme pohtimaan olisiko haastateltavallamme oman oikeusturvansa nimissä ollut oikeus tilaisuuden dokumentointiin, vaikka komitean jäsenet eli keskustelun toinen osapuoli sen kielisin. Jos istunto rinnastettaisiin suoraan oikeudenkäyntiin niin syytetyllä olisi varmasti tähän oikeus. Oikeuskomitea on kuitenkin Jehovan todistajien oma sisäinen oikeusjärjestelmä, joka määrittelee itse omat sääntönsä. Tuntuu eettisesti väärältä, että ihmisten syntejä käsitellään tällaisessa elimessä, jonka jäsenillä ei ole ammatillista pätevyyttä puida arkaluontoisia ja lainopillisia asioita. On myös arveluttavaa, ettei käsittelyistä jää syytetylle dokumenttia. Syytetty ei voi vedota minkäänlaiseen todistusaineistoon, jos hän kokee tulleen väärin kohdelluksi.

Suurin yllätys tutkielmaa tehdessä oli se, ettei alaikäisen haastattelemisesta ja haastattelun julkaisemisesta ole selkeää ohjeistusta. Luulimme, että emme voi julkaista alaikäisen päähenkilön haastattelua ilman hänen huoltajiensa suostumusta. Saimme kuitenkin selville, että laki ja Journalistin ohjeet eivät ota selkeää kantaa alaikäisten haastattelemiseen. Eniten tietoa asiasta löysimme Lastensuojelun keskusliiton ohjeistuksesta, jossa korostettiin lapsen sananvapauden toteutumista. Tämän tulkinnan nojalla emme varmaankaan olisi tarvinneet huoltajien suostumusta haastattelun julkaisemiseen.

Haastatellessamme dokumentaristeja huomasimme, että ainakin kyseisten toimittajien silmissä uskonnot ovat erityisryhmiä. Niiden toimintaa ei tunneta tarkoin, ja siksi niihin liittyviin asioihin otetaan kantaa varovaisesti. Toimittajat eivät ole myöskään selvillä siitä, miten laki suhtautuu uskontoihin. Miettiessämme ratkaisuja ongelmiiimme toimittajat lähtivät haarukoimaan vastausta yleisistä käytännöistä ja esimerkeistä. Vaikka vastaus olisi löytynyt, he silti hyvin usein korostivat, että uskonnon ollessa kyseessä ei ratkaisu välttämättä päde. Tällainen erityiskohtelu mahdollistaa sen, että yhteisöjen toimintaan ei kiinnitetä huomiota kovin helposti. Yksi dokumenttimme päähenkilöistä totesi, että uskonnoilla on Suomessa liian vapaa temmelyskenttä. Jos journalistitkaan eivät uskalla vetää epäkohtia esiin, niin ketkä sitten? Meneekö uskonnonvapaus sa-

nanvapauden edelle? Voiko uskonnollinen yhteisö olla niin merkittävässä erityisasemassa, ettei sen toimintaa voi avata suurelle yleisölle?

Eniten eettistä pohdintaa herätti valtakunnansalilla kuvatun kuvituskuvan käyttäminen. Kuvassa näkyy tunnistettavasti henkilöitä, jotka ovat Jehovan todistajia. Tutkimusta tehdessämme tulimme siihen tulokseen, ettei ole yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämistä julkaista kuvituskuva. Henkilökohtaisesti tuntuu kuitenkin väärältä paljastaa ihmisen uskonnollinen vakaumus televisioissa ilman suostumusta. Materiaalin kuvallisen arvon vuoksi päädyimme joka tapauksessa käyttämään sitä. Eettisestä näkökulmasta tuntuu myös hieman väärältä käyttää dokumentissa sellaisia haastatteluita, joissa haastateltava ei ehkä ymmärrä, että hänen ei ole pakko vastata kysymyksiin. Joissakin tilanteissa haastateltavat ymmärsivät kieltäytyä antamasta haastattelua vasta sitten, kun haastattelu oli jo annettu. Sen jälkeen ei yleensä ole enää perusteita kieltää materiaalin käyttöä. Jehovan todistajien uskonnon luonteeseen kuuluu julistustyö, ja he ovat tottuneet vastaamaan uskontoonsa liittyviin kysymyksiin. Hyödyimme tästä olennaisesti, kun menimme ilman ennakkoilmoitusta haastattelemaan oikeuskomiteaa pitävää vanhimmistoa.

Toisinaan toimittajat joutuvat työssään kokeilemaan kepillä jäätä, kun vastakain ovat sananvapaus ja yksilönsuoja tai tekijänoikeus. Arkaluontoisten asioiden julkaisemiseen liittyy riskejä, joita vastuussa olevan tahon, kuten työnantajan tai tässä tapauksessa oppilaitoksen on puntaroitava. Tutkielmaa varten haastattelemamme toimittajat eivät olleet kohdanneet sensuuria työnantajiansa taholta. He kuitenkin painottivat, että julkaisupäätöksistä käydään jatkuvaa keskustelua. Haastattelemiemme toimittajien kokonaisia ohjelmia ei ollut hyllytetty, mutta yksittäisiä kohtauksia oli jätetty pois yhteisymmärryksessä työnantajan kanssa. Kysyimme dokumentaristeilta, millaisia julkaisemista koskevia riskejä heidän työnantajansa ovat valmiita ottamaan. Yleinen mielipide oli, että riskejä ei oteta, mutta rajalla mennään rohkeasti. Oikeusistuimilta ja Julkisen sanan neuvostolta saadut langettavat päätökset söisivät ohjelman tai dokumentin uskottavuutta. Yhtään kiistanalaisissa tapauksissa ohjelmia kammataan tarkasti läpi oman lakimiehen kanssa ennen julkaisua.

Luopuneet-dokumenttiamme varten kuvatussa materiaalissa kiistanalainen kohta oli jo aiemmin mainitsemamme haastattelu ennen oikeuskomitean istuntoa. Tutkielmamme tulosten perusteella materiaalia voi käyttää, mutta emme vielä tiedä tuottajamme eli koulun edustajien suhtautumista asiaan. Epäilemme, että oppilaitos haluaa välttää joutumista ristiriitatilanteeseen. Suunnitelmamme onkin myydä dokumentti esimerkiksi Ylelle. Tässä tapauksessa tulisi ensin selvittää, kuka on viime kädessä vastuussa materiaalista, jonka käyttö on kiistanalaista. Sopimukseen tulisi kirjata, vastaako julkaisija vai vastaavatko tekijät, jos asia etenee oikeusistuimeen. Toimittajien kanssa käydyissä keskusteluissa nousi myös vahvasti esille, että kuvaaminen ja julkaiseminen ovat kaksi eri asiaa. Aina voi ja kannattaa kuvata, mutta julkaisemista täytyy miettiä tarkemmin.

Tutkielmaa tehdessä nousi esiin muutamia jatkotutkimuksen aiheita.

Alaikäisen haastattelemisesta ja haastattelun julkaisusta ei tunnu olevan selkeää käytäntöä. Ennakkotapauksia tutkimalla olisi ehkä mahdollista löytää linjaa siitä, milloin alaikäisen haastattelun voi julkaista ennen huoltajien lupaa. Uskonnollisten ryhmien, erityisesti vanhoillislestadiolaisten ja Jehovan todistajien, toiminnasta käydään tällä hetkellä kiivasta keskustelua mediassa. Odotamme mielenkiinnolla mahdollisia rajanvetoja siitä, miten näiden ryhmien toimintaa arvioidaan suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Onko esimerkiksi valtakunnansali kirkko, ja mikä on oikeuskomitean toimivalta suhteessa lainsäädäntöön? Mielenkiintoinen tutkimusaihe on myös se, miten toimittajat suhtautuvat uskonnollisiin ryhmiin. Olisi kiinnostavaa selvittää, annetaanko näille ryhmille tiedotusvälineissä erityisasema ja kuinka paljon yksittäiset toimittajat tietävät tai haluavat tietää uskonnoista.

Tärkein anti tutkielman teosta meille itsellemme oli se, että tiedämme omat oikeutemme ja velvollisuutemme toimittajina paremmin. Olemme kahlanneet viestinnän sääntöviidakkoa aiemminkin kirjoista, mutta nyt osaamme soveltaa teoriaa myös käytäntöön tositalanteiden opettamina. On myös ollut lohdullista huomata, että ammattilaisetkin törmäävät työssään harmaisiin alueisiin, joihin ei ole suoraa ratkaisua. Oikean linjan löytäminen vaatii ennakkotapauksia, avointa keskustelua ja rohkeutta.

LÄHTEET

Eduskunnan oikeusasiamies 2005. Päätös kanteluun kuvaamislupia koskevassa asiassa. Hakupäivä 16.9.2013

<<http://217.71.145.20/TRIPviewer/show.asp?tunniste=eoae+405/2003&base=er eo-paa&f=WORD&kieli=su&ylapalkki=eoaratk/eoatripview&palvelin=www.eduskunta.fi&triptemp=eo>>.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2008. Tutkimushaastattelu – teemahaastattelun teoria ja käytännöt. Helsinki: Gaudeamus Helsingin University Press.

Journalistiliitto 2010. Missä saa ja missä ei saa kuvata. Hakupäivä 17.9.2013
<http://www.journalistiliitto.fi/journalisti/lehti/2010/06/artikkelit/minullakin_on_oikeus/missa_saa_ja_missa_ei_saa_kuvata/>.

Journalistiliitto 2013a. Journalistien erityiskysymyksiä. Hakupäivä 17.9.2013
<http://www.journalistiliitto.fi/pelisaannot/tekijanoikeudet/journalistien_erityiskysymyksia>.

Journalistiliitto 2013b. Journalistin ohjeet 2011. Hakupäivä 11.9.2013
<<http://www.journalistiliitto.fi/pelisaannot/journalistinohteet/>>.

Julkisen sanan neuvosto 2010a. Vapauttava 4367/YLE/10. Hakupäivä 13.9.2013
<<http://www.jsn.fi/sisalto/4367-yle-10/?year=2013&search=4367%2fYLE%2f10>>.

Julkisen sanan neuvosto 2010b. Vapauttava 4265/SL/10. Hakupäivä 13.9.2013
<<http://www.jsn.fi/sisalto/4265-sl-10/?year=2013&search=4265%2fSL%2f10>>.

Juurus, K., toimittaja Yle. 2013 Puhelinhaastattelu 30.8.2013. Tekijän hallussa.

Korpela, J. 2003. Yksilönsuoja ja sananvapaus riitasilla. Hakupäivä 24.9.2013.
<<http://www.cs.tut.fi/~jkorpela/bb2003.html>>.

Lehtinen, P., toimittaja MTV3. 2013 Puhelinhaastattelu 5.9.2013. Tekijän hallussa.

Laki rikoslain muuttamisesta 9.6.2000/531

Lastensuojelun Keskusliitto 2013. Opas lasten haastattelijoille ja kuvaajille. Hakupäivä 17.9.2013
<http://www.lskl.fi/tiedottaa/tiedotusvalineille/opas_lasten_haastattelijoille_ja_kuvaajille/sisalto>.

Sarajärvi, A. & Tuomi, J. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Sipola, S., toimittaja Yle. 2013 Puhelinhaastattelu 30.8.2013. Tekijän hallussa.

Skön, K., toimittaja, Yle. 2013. Puhelinhaastattelu 30.8.2013. Tekijän hallussa.

Tekijänoikeuslaki 8.7.1961/404.

Veljesseura 2013. Usein kysyttyä Jehovan todistajista. Hakupäivä 27.8.2013
<http://veljesseura.org/?q=usein-kysytty-jehovan-todistajista#1_2>.

Vuortama, T. & Kerosuo, L. 2004. Viestinnän lait ja säännöt. Karkkila: Kustannus-Mäkelä Oy.

Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania 2013. Lukijat kysyvät: Mikä on valtakunnansali? Hakupäivä 27.8.2013.
<<http://wol.jw.org/fi/wol/d/r16/lp-fi/2010331>>.

HAASTATTELUKYSYMYKSET

– Kuinka paljon olet tehnyt dokumentteja?

Ongelmat, joihin itse olemme törmänneet

– Meitä yritettiin kieltää kuvaamasta Jehovan todistajien valtakunnansalilla, vaikka käynnissä oli kaikille avoin kokous (tämä tapahtui kahdesti, eri valtakunnansaleilla). Myös yhdessä kauppakeskuksessa kuvaaminen yritettiin kieltää.

Miten itse toimit vastaavissa tilanteissa?

– Emme päässeet kuvaamaan haastateltavamme oikeuskomiteaistuntoa valtakunnansalilla, vaikka meillä oli hänen suostumuksensa. Milloin valtakunnansali on julkinen tila ja milloin ei?

– Onko oikein, että ”syytetty” ei saa dokumentaatiota omasta istunnostaan?

– Oikeuskomitean jäsenet vastasivat kysymyksiimme, kielsivät sen jälkeen materiaalin käytön, mutta jatkoivat kuitenkin kysymyksiin vastaamista. Uhkasivat myös oikeustoimilla, jos käytämme materiaalia. Voiko tätä aineistoa käyttää?

– Yksi haastateltavistamme oli kuvaushetkellä alaikäinen, eikä meillä ollut huoltajien lupaa kuvaamiseen. Haastateltava vetäytyi projektista, mutta jos hän olisi jatkanut, niin olisiko riittänyt että olisimme allekirjoittaneet luvan käyttää materiaalia hänen täysi-ikäistyttyään?

– Jos haastateltavalta on lupa ja hän sen jälkeen kieltäytyy, niin käyttäisikö materiaalia siitä huolimatta, että materiaalin julkaiseminen voi aiheuttaa haastateltavalle ongelmia henkilökohtaisella tasolla?

– Millä tavoin Jehovan todistajien julkaisuja, esimerkiksi Vartiotorni-lehteä, voi käyttää kuvituskuvana?

Julkaiseminen ja julkaisematta jättäminen

– Oletko joskus joutunut puntaroimaan jonkun dokumentin tai sen osan julkaisukelpoisuutta eettisistä tai laillisista syistä?

– Onko esimiehesi koskaan päättänyt olla julkaisematta juttuasi tai sen osaa?

- Onko yksityiselämää loukkaavan tiedon esittämistä, kun dokumentin kuvituskuvassa julkisesti näytetään että joku henkilö on Jehovan todistaja?

Ohjaajan etiikka

- Minkälaisien hankalien eettisten kysymysten eteen olet ohjaajana tai toimittajana joutunut?

Käytännön ja lain ristiriidat

- Tekijänoikeudet perhealbumikuvissa on kuvaajalla, mutta kuvia käytetään silti dokumenteissa. Onko se alan käytäntö?
- Oletko kohdannut muita alan käytäntöjä, jotka saattavat olla hieman ristiriidassa lain kanssa.

